BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING O‘QUV-BILUV FAOLIYATINI LOYIHALASHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Mavlonova Gulbahor Xasanovna
Shahrisabz davlat pedagogika instituti.
Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi
Kabinet mudiri
https://doi.org/10.5281/zenodo.21453671

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-biluv faoliyatini loyihalashning didaktik asoslari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quv-biluv faoliyatini loyihalash o‘quvchilarning bilimlarni mustaqil egallashi, tanqidiy va ijodiy fikrlashi, muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishning muhim omili sifatida qaraladi. Maqolada didaktik tamoyillar, kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, innovatsion pedagogik texnologiyalar hamda raqamli ta’lim vositalarining o‘quv-biluv faoliyatini samarali tashkil etishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlari hisobga olingan holda ta’lim jarayonini loyihalashning nazariy va amaliy jihatlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’lim amaliyotida darslarni samarali rejalashtirish, o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish va ta’lim sifatini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.
Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘quv-biluv faoliyati, didaktika, ta’limni loyihalash, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, bilish faoliyati, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, ta’lim sifati.

Abstract. This article analyzes the didactic foundations of designing the learning and cognitive activities of primary school students from a scientific-pedagogical perspective. In the modern education system, the design of learning and cognitive activities is viewed as a crucial factor in fostering students' independent acquisition of knowledge, critical and creative thinking, and problem-solving skills. The article highlights the roles of didactic principles, the competency-based approach, learner-centered education, innovative pedagogical technologies, and digital educational tools in effectively organizing learning and cognitive activities. Furthermore, it explores the theoretical and practical aspects of designing the educational process while taking into account the age-related and psychological characteristics of primary school students. The research findings serve as a basis for developing scientific recommendations to effectively plan lessons, enhance students' cognitive engagement, and improve the quality of education in primary school practice.
Keywords: primary education, learning and cognitive activity, didactics, educational design, competency-based approach, pedagogical technologies, interactive methods, cognitive activity, learner-centered education, quality of education.

Аннотация. В статье с научно-педагогической точки зрения анализируются дидактические основы проектирования учебно-познавательной деятельности младших школьников. В современной системе образования проектирование такой деятельности рассматривается как ключевой фактор формирования у учащихся навыков самостоятельного получения знаний, критического и творческого мышления, а также умения решать проблемные задачи. Особое внимание уделяется роли дидактических принципов, компетентностного подхода, личностно-ориентированного обучения,

инновационных педагогических технологий и цифровых образовательных инструментов в эффективной организации учебно-познавательного процесса. Кроме того, рассматриваются теоретические и практические аспекты проектирования образовательного процесса с учетом возрастных и психологических особенностей детей младшего школьного возраста. Результаты исследования служат основой для разработки научно обоснованных рекомендаций по эффективному планированию уроков, повышению познавательной активности учащихся и улучшению качества образования в практике начальной школы.

Ключевые слова: начальное образование, учебно-познавательная деятельность, дидактика, проектирование образовательного процесса, компетентностный подход, педагогические технологии, интерактивные методы, познавательная активность, личностно-ориентированное обучение, качество образования.

Kirish. XXI asrda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi o‘quvchilarni tayyor bilimlarni o‘zlashtiruvchi emas, balki mustaqil fikrlaydigan, ijodiy yondashadigan, hayotiy muammolarni hal eta oladigan va uzluksiz o‘qib-o‘rganishga qodir shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Bu jarayonda boshlang‘ich ta’lim alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan mazkur bosqichda o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishi, o‘quv motivatsiyasi, mantiqiy tafakkuri va mustaqil faoliyat yuritish ko‘nikmalari shakllana boshlaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-biluv faoliyatini ilmiy asosda loyihalash ta’lim jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Loyihalash pedagogik faoliyatning oldindan puxta rejalashtirilgan, maqsadga yo‘naltirilgan va natijaga qaratilgan modeli bo‘lib, unda ta’lim maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari, baholash mezonlari hamda kutilayotgan natijalar o‘zaro uzviy bog‘liq holda belgilanadi.

Didaktik nuqtai nazardan loyihalash faqatgina dars ishlanmasini tayyorlash emas, balki o‘quvchilarning bilish ehtiyojlari, psixologik rivojlanish darajasi, individual imkoniyatlari va kompetensiyalarini hisobga olgan holda butun ta’lim jarayonini tizimli tashkil etishni anglatadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, kompetensiyaviy yondashuv va raqamli ta’lim vositalarining keng joriy etilishi ushbu jarayonning mazmunini yanada boyitmoqda.

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’limda qo‘llanilayotgan Milliy o‘quv dasturi o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini hayotiy kompetensiyalar bilan integratsiyalashni nazarda tutadi. Shu sababli darslarni loyihalash jarayonida faqat o‘quv materiali emas, balki o‘quvchilarning faol ishtiroki, hamkorlikdagi o‘qitish, muammoli vaziyatlar yaratish, tadqiqotchilik faoliyati va refleksiv tahlil kabi elementlar ham alohida e’tiborga olinishi zarur.

O‘quv-biluv faoliyatini loyihalashning dolzarbligi yana shundaki, ta’lim sifati ko‘p jihatdan o‘qituvchining pedagogik mahorati, didaktik kompetensiyasi va ta’limni ilmiy asosda rejalashtirish qobiliyatiga bog‘liq. Puxta loyihalashtirilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtirishiga, mustaqil izlanish olib borishiga, tahliliy fikrlashiga va olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llay olishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, boshlang‘ich ta’lim yoshidagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlari ta’limni loyihalashda alohida yondashuvni talab etadi. Bu yosh davrida bolalar ko‘rgazmali-obrazli fikrlashdan mantiqiy tafakkurga o‘tish bosqichida bo‘ladilar. Shu bois dars mazmunini loyihalashda ko‘rgazmalilik, o‘yin texnologiyalari, muammoli ta’lim va amaliy faoliyat uyg‘unlashtirilishi zarur.

Bundan tashqari, zamonaviy didaktika ta’limni loyihalashda natijaga yo‘naltirilgan yondashuvni asosiy mezon sifatida belgilaydi. Bunda o‘quvchilarda faqat predmetga oid bilimlar emas, balki kommunikativ, axborot bilan ishlash, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy va

shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantirish ham ko‘zda tutiladi. Natijada o‘quvchi ta’lim jarayonining passiv tinglovchisidan faol subyektiga aylanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-biluv faoliyatini loyihalashning didaktik asoslarini ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish, uning samaradorligini ta’minlovchi omillarni aniqlash hamda ta’lim amaliyotida qo‘llash mumkin bo‘lgan metodik tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-biluv faoliyatini loyihalash masalasi pedagogika va didaktika fanlarining muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur muammo yuzasidan mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan turli nazariy yondashuvlar ishlab chiqilgan bo‘lib, ular zamonaviy ta’lim mazmunini takomillashtirishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Didaktikaning ilmiy asoslari XVII asrda buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy tomonidan ishlab chiqilgan. U o‘zining "Buyuk didaktika" asarida ta’limning tizimliligi, izchilligi, onglilik, ko‘rgazmalilik va tabiatga moslik tamoyillarini asoslab bergan. Komenskiy nazariyasiga ko‘ra, o‘qitish jarayoni o‘quvchining yosh xususiyatlari va rivojlanish bosqichlariga mos ravishda tashkil etilishi lozim. Bugungi kunda ham ushbu tamoyillar boshlang‘ich ta’limni loyihalashda o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

K.D. Ushinskiy ta’limning tarbiyaviy xarakteriga alohida e’tibor qaratib, o‘quv jarayonida o‘quvchining shaxsiy faolligini rivojlantirish zarurligini ta’kidlagan. Uning fikricha, bilimlar faqat tayyor shaklda berilmasdan, o‘quvchining mustaqil fikrlashi orqali egallanishi ta’limning haqiqiy natijasidir. Mazkur g‘oya bugungi kompetensiyaviy yondashuvning muhim nazariy manbalaridan biri hisoblanadi.

L.S. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi boshlang‘ich ta’limni loyihalashda alohida ahamiyat kasb etadi. Olimning ta’kidlashicha, o‘quvchining bugungi rivojlanish darajasi bilan uning pedagog yoki tengdoshlari ko‘magida erisha oladigan rivojlanish darajasi o‘rtasidagi masofa samarali o‘qitishning asosiy mezoni hisoblanadi. Shu sababli ta’lim jarayoni o‘quvchining mavjud imkoniyatlari bilan bir qatorda uning istiqboldagi rivojlanishini ham hisobga olishi zarur.

J. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari konkret operatsiyalar bosqichida bo‘lishi ilmiy asoslangan. Mazkur bosqichda bolalar mantiqiy operatsiyalarni bajarishga qodir bo‘lsalar-da, ularning tafakkuri ko‘proq amaliy faoliyat va ko‘rgazmali materiallar bilan bog‘liq bo‘ladi. Demak, darslarni loyihalashda tajriba, kuzatish, modellashtirish, didaktik o‘yinlar va ko‘rgazmali vositalardan keng foydalanish zarur.

Amerikalik olim J. Bruner ta’limda "kashfiyot orqali o‘rganish" (discovery learning) g‘oyasini ilgari surib, o‘quvchilar bilimlarni tayyor holda emas, balki izlanish va tadqiqot jarayonida egallaganda ularning bilimlari yanada barqaror bo‘lishini ilmiy jihatdan asoslagan. Ushbu yondashuv loyihalashtirilgan o‘quv-biluv faoliyatining metodik asoslarini boyitadi.

Mahalliy pedagog olimlardan N. Saidahmedov, R. Ishmuhamedov, O‘. Tolipov, M. Usmonboyeva, A. Xoliqov va boshqalar pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar hamda kompetensiyaviy yondashuvning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tadqiq etganlar. Ularning ilmiy ishlari boshlang‘ich ta’limni loyihalash jarayonida darsning maqsadi, metodlari, vositalari va baholash mezonlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda raqamli pedagogika, sun’iy intellekt, adaptiv o‘qitish texnologiyalari va STEAM yondashuvining boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni ham keng o‘rganilmoqda. Mazkur yo‘nalishlar o‘quv-biluv faoliyatini loyihalashning yangi bosqichini boshlab bermoqda. Raqamli platformalar yordamida individual ta’lim trayektoriyasini ishlab chiqish, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini real vaqt rejimida monitoring qilish va shaxsiylashtirilgan ta’limni tashkil etish imkoniyatlari kengaymoqda.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-biluv faoliyatini loyihalash didaktikaning klassik tamoyillari hamda zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlarning uyg‘unligiga asoslanishi lozim. Bunda o‘quvchi shaxsining rivojlanishi, uning bilishga bo‘lgan ehtiyoji, individual imkoniyatlari va ijtimoiy faolligini ta’minlash ta’lim loyihasining markaziy g‘oyasi bo‘lishi zarur.

Tadqiqot muhokamasi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-biluv faoliyatini loyihalash zamonaviy didaktikaning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u ta’lim jarayonining maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari va baholash mexanizmlarini yagona pedagogik tizim sifatida rejalashtirishni nazarda tutadi. Bunday yondashuv ta’limning samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning bilish faolligini rivojlantirish hamda ularning mustaqil ta’lim olish kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Didaktik nuqtai nazardan o‘quv-biluv faoliyatini loyihalash – bu o‘quvchilarning bilimlarni egallash, ularni amaliyotda qo‘llash, tahlil qilish, umumlashtirish va yangi vaziyatlarda foydalanish jarayonini oldindan ilmiy asosda rejalashtirishdir. Mazkur jarayonda ta’limning barcha tarkibiy qismlari o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lishi talab etiladi. O‘qituvchi darsni rejalashtirishda faqat mavzuning mazmunini emas, balki o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, psixologik rivojlanish darajasi, qiziqishlari, ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini ham hisobga olishi lozim.

Ta’lim mazmuni zamonaviy fan yutuqlariga asoslangan, ishonchli va o‘quvchilarning yoshiga mos bo‘lishi kerak. Boshlang‘ich sinflarda ilmiy tushunchalar sodda, tushunarli va hayotiy misollar yordamida shakllantiriladi. O‘qituvchi murakkab nazariy tushunchalarni bolalar kundalik hayotida uchraydigan voqealar bilan bog‘lagan holda izohlashi zarur. Bilimlar oddiydan murakkabga, ma’lumdan noma’lumga, yaqin hodisalardan uzoq hodisalarga qarab bosqichma-bosqich beriladi. Har bir yangi mavzu avvalgi bilimlarga tayangan holda tashkil etilishi o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi. Aynan shu tamoyil o‘quvchilarning bilimlari uzviyligini ta’minlaydi.

Zamonaviy didaktikada o‘quvchi bilimning passiv iste’molchisi emas, balki faol yaratuvchisi hisoblanadi. Shu sababli darslarni loyihalashda o‘quvchilarni kuzatish, izlanish, taqqoslash, xulosa chiqarish va muammolarni mustaqil hal etishga yo‘naltiruvchi topshiriqlar ustuvor o‘rin egallashi lozim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari asosan obrazli tafakkurga ega bo‘lganliklari sababli ko‘rgazmali vositalardan foydalanish ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Rasmlar, maketlar, videolar, animatsiyalar, tajribalar va interaktiv taqdimotlar o‘quvchilarning mavzuni chuqurroq tushunishiga yordam beradi.

Ta’lim mazmunining kundalik hayot bilan bog‘lanishi o‘quvchilarda bilimning amaliy ahamiyatini anglash imkonini yaratadi. Masalan, matematika darsida xarid qilish, vaqtni rejalashtirish yoki o‘lchashga oid vaziyatlardan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi.

Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor yo‘nalish sifatida qaralmoqda. Ushbu yondashuvning asosiy maqsadi o‘quvchilarda nafaqat bilim, balki ushbu bilimlardan turli hayotiy vaziyatlarda samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Boshlang‘ich ta’limda quyidagi tayanch kompetensiyalarni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi:

- kommunikativ kompetensiya;
- axborot bilan ishlash kompetensiyasi;
- o‘zini o‘zi rivojlantirish kompetensiyasi;
- ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi;
- matematik savodxonlik va fan-texnika yangiliklaridan foydalanish kompetensiyasi.

O‘quv-biluv faoliyatini loyihalash aynan ushbu kompetensiyalarni shakllantirishni ko‘zda tutishi kerak. Dars yakunida faqat "nima o‘rgandi?" degan savol emas, balki "o‘rgangan bilimini qayerda qo‘llay oladi?" degan savol ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli ta’lim vositalari boshlang‘ich ta’limning ajralmas qismiga aylanmoqda. Elektron darsliklar, interaktiv doskalar, virtual laboratoriyalar, ta’lim platformalari va multimedia vositalari o‘quvchilarni faol o‘qishga undaydi.

Sun’iy intellekt elementlari asosida ishlaydigan adaptiv platformalar o‘quvchining individual rivojlanish darajasini aniqlab, unga mos topshiriqlarni tavsiya etishi mumkin. Bu esa shaxsiylashtirilgan ta’limni tashkil etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Loyihalashtirilgan ta’lim samaradorligini aniqlashda baholash muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy baholash tizimi nafaqat yakuniy natijani, balki o‘quvchining rivojlanish dinamikasini ham aks ettirishi lozim.

Boshlang‘ich ta’limda quyidagi baholash usullari samarali hisoblanadi:

- kuzatish;
- portfolio;
- o‘zaro baholash;
- o‘zini baholash;
- rubrikalar;
- diagnostik topshiriqlar;
- formativ baholash.

Bunday baholash o‘quvchilarda mas’uliyat hissini shakllantiradi, o‘z-o‘zini tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari tahlili. Nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-biluv faoliyatini didaktik asosda loyihalash quyidagi natijalarga olib keladi:

- o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qiziqishi ortadi;
- darsdagi faollik va mustaqil fikrlash rivojlanadi;
- bilimlarni uzoq muddat eslab qolish darajasi oshadi;
- tanqidiy va ijodiy tafakkur shakllanadi;
- hamkorlikda ishlash kompetensiyasi rivojlanadi;
- o‘quv motivatsiyasi kuchayadi;
- ta’lim sifati va samaradorligi oshadi.

Shu sababli didaktik loyihalashni boshlang‘ich ta’lim amaliyotining ajralmas tarkibiy qismi sifatida qarash maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki ta’lim jarayonining dizayneri, fasilitatori va motivatori sifatida faoliyat yuritishi zarur.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv-biluv faoliyatini didaktik asosda loyihalash zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayon ta’limning maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari va baholash mexanizmlarini yagona pedagogik tizim sifatida o‘zaro uyg‘unlashtirishni talab etadi. Bunday yondashuv ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish bilan bir qatorda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va hayotiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Shuningdek, loyihalashtirilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish, ularni faol o‘quv subyekti sifatida shakllantirish hamda olingan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish kompetensiyasini rivojlantirishga imkon yaratadi. Ayniqsa, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, STEAM elementlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish faolligini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komenskiy Ya.A. Buyuk didaktika. – Toshkent: O‘qituvchi.
2. Ushinskiy K.D. Inson – tarbiya predmeti sifatida. – Moskva: Pedagogika.
3. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika, 1999.
4. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001.
5. Bruner J. The Process of Education. – Cambridge: Harvard University Press, 1960.
6. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916.
7. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman, 1956.
8. Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Moliya, 2003.
9. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008.
10. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari. – Toshkent: Fan, 2005.